

Af
MORTEN PEDERSEN

Bevaringsværdier på Dania-området

Nordjyllands Historiske Museum prioriterer samarbejdet med planmyndighederne om bevaringsinteresser i byrum og landskaber højt, dels fordi museumsloven forpligter museet til at gøre det, dels fordi arbejdet er afgørende for befolkningens kulturarvsoplevelse – også hos dem, der ikke besøger museets udstillinger. Ofte har arbejdet karakter af små forskningsprojekter, der bringer ny viden for dagen. Det var bl.a. tilfældet, da museet i 2010 bistod Mariagerfjord Kommune med vurderingen af bevaringsværdier på Dania-området, dvs. det industrilandskab, der er skabt ved cementfabrikken Danias virke 1887-1975. Dania var tidligere indgået i museets forskning, men nu var der anledning til at gå området efter i sømmene, og det viste sig hurtigt, at området rummer kulturhistoriske værdier, der vil kunne udnyttes og udvikles i årene fremover.

Blandt verdens førende

Bortset fra en række tidlige fabrikker på Bornholm og Sjælland har den danske cementindustri været et nordjysk fænomen siden etableringen af fabrikkerne Cimbria (1873-1919), Dania

*Cementfabrikken Dania ved
Mariager Fjord.*

(1887-1975) og Kongsdal (1908-1932) ved Mariager Fjord samt Aalborg Portland (1889-) og yderligere fire fabrikker i Aalborg-området frem til 1911. Den nordjyske koncentration var begrundet af, at cementen var på vej mod sit internationale gennembrud med de nordjyske cementfabrikker i en kernerolle. Ved de nordjyske fjorde bød de kridtholdige klinger og store kystnære lerforekomster på rigelige råstoffer, og med muligheden for at sejle brændsel og cement til og fra fabrikkerne var betingelserne for cementproduktion i stor skala optimale. Cimbria nåede i løbet af få år produktionstal, der var 7-8 gange større end de østdanske fabrikker, mens Dania præsterede yderligere en fordobling i 1890 med en årsproduktion på 17.000 tons.

I 1870-80'erne blev resultaterne opnået med større fabriksanlæg, men fra 1890'erne blev en eksplosiv produktivitetsstigning drevet af udviklingen af ny teknologi. Hvor der pr. arbejder i 1890 kunne fremstilles 50 tons cement årligt med et kraftforbrug på 1,5 HK, var de tilsvarende tal i 1910 300 tons og 5,5 HK. De gamle metoder blev erstattet af et primært dansk udviklet produktionsapparat, der var baseret på erfaringer fra de nordjyske fabrikker. På Aalborg Portland udviklede FLSmidth bl.a. nye mølle- og ovntyper, der gjorde ingeniørvirksomheden markedsførende globalt. Sideløbende indførte Mariager Fjord-fabrikkerne den nye teknologi, dels ved indkøb dels ved egen udvikling. I 1885 opstillede Cimbria efter tysk patent nye såkaldte Dietzsch-skaktovne, der ikke krævede standsning mellem brændingerne, men kunne køre kontinuerligt. På Dania fulgte man efter i 1890, mens der i 1896 blev bygget endnu en kontinuerlig ovn efter et patent hjemtaget af fabrikkens direktør Møller. Umiddelbart efter etableringen af Europas første roterovn på Aalborg Portland i 1898-99 overgik Dania 1902-1905 til produktion med fire roterovne. Med indkøbet af rørmøller i 1895 var Dania blandt de første cementfabrikker i verden, hvis drift var baseret på de metoder, der stadig i 2010 udgør branchens kerneteknologi. Dania var samtidig den eneste fabrik, der gennemgik hele udviklingen fra 1800-tallets produktionsmetoder til det 20. århundredes teknologi. Fabrikken kom derfor i særlig grad til at bære sporene efter en teknologisk udvikling, der satte dansk industri på verdenskortet, og som viste, at Danmark fra 1800-tallet hørte til blandt verdens industrinationer. Ser vi på nogle hovedtræk, viser der sig et billede af fabrikkens udvikling og levnene efter den, der ikke hidtil har været beskrevet, og som derfor nok er ukendt for mange.

Hvorfor er Dania delt i to?

Ved etableringen i 1887 blev fabriksområdet indrettet efter en nøje planlægning. I kridtbruddet blev indsejlet ler blandet med kridt under omrøring med vand i såkaldte slemmer. Blandingen blev ledt til åbne bassiner, og efter en bundfældning udskåret til blokke, der blev sat til tørning på åbne hylder i tørreskure eller ved opvarmning i særlige tørrehuse. Derefter fulgte selve brændingen i to grupper af lodrette skaktovne, hvorefter de brændte cementsten blev omdannet til pulver med valser og møller i cementmølleriet, der var flankeret af kedel- og maskinhus. Til sidst gik cementen til pakhuset ved kajen, hvor den blev fyldt på lufttætte trætønder inden udskibningen. Fabrikken fik altså en syd-nord orientering, der tog højde for placeringen af produktionens trin i forlængelse af hinanden, som perler på en snor spændt ud mellem kridtbruddet i syd og kajen mod nord.

Dania var et turistmål allerede omkring 1900. Her er fabrikken fotograferet i 1901 af gårdejer Poul Andersen fra Aastrup Sogn (nær Bramming).

Foto fra Aastrup Sognearkiv.

Fabriksområdets nuværende todeling med afdelinger på hver side af de åbne arealer langs Daniavej er resultatet af den epokegørende overgang til roterovnsdrift 1902-04. I de skråtstillede 30-50 meter lange roterovne kunne den opslemmede blanding af kridt, ler og vand nemlig gennemgå både tørring, opvarmning og den afsluttende sintring til såkaldte cementklinker, dvs. sammensintrede klumper af bordtennisboldstørrelse, efterhånden som den ved ovns rotation gled ned mod indfyringszonen. Det hele kunne klares i én maskine, og dermed forsvandt det tidligere behov for de arealkrævende bundfældningsbassiner og tørreskure.

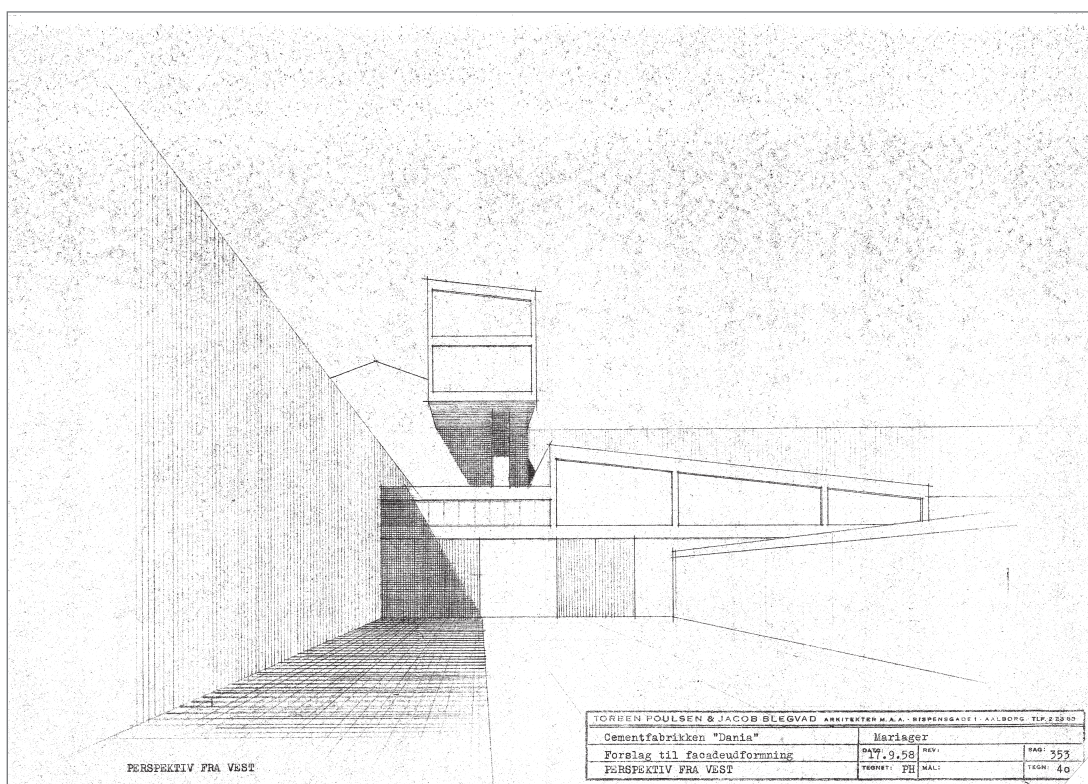
Roterovnsafdelingen blev samtidig anlagt med sin egen kraftforsyning tættest på hovedråstoffet, dvs. inderst i kridtbruddet, der med de foregående 15 års produktion havde bevæget sig på en vis afstand af fabrikken. Efter brændingen gik klinkerne som hidtil til mølleriet og pakhuset, og selvom anlæggene dermed stadig lå som perler på en snor, var det nu med en indbyrdes afstand på 150-200 meter mellem ovne og mølleri. For at rydde vejen for en tovbaneforbindelse, der kunne varetage transporten af klinker fra roterovne til mølleri, og for at skabe plads for et klinkeroplæg ved mølleriet, blev de overflødiggjorte tørreskure og -huse og samtlige de østlige skaktovne fjernet, hvorved det åbne areal mellem fabriksafdelingerne opstod.

Men er der noget tilbage af alt det gamle?

Selvom meget blev fjernet, da produktionen ophørte, findes en række af kerneanlæggene fra de epokegørende år omkring 1900 stadig. Nedrivningerne er faktisk gået uden om meget af det allermest interessante.

I det nordlige fabriksområde har én af ovnene fra den vestligste skatovnsgruppe fået lov at overleve frem til i dag. Den står nu sammenbygget med den ene af to arbejderboliger, der i 1887 blev bygget klods op ad ovnene, således at arbejderne konstant var tæt på produktionens kerneprocess, som helst skulle holdes kørende i døgndrift. Skaktovnen er den eneste bevarede af sin art, dvs. til cementproduktion, i Danmark, og hele anlægget med ovn og boliger for arbejderne må anses for en sjældenhed på verdensplan.

Mod øst udgør de grundmurede bygninger fra 1887 stadig kernen i bygningsmassen ved Danias havneanlæg. Især det gamle cementmølleri repræsenterer 1800-tallets teknologiske stade. Bygningens store højde er begrundet af, at indretnin-

gen oprindeligt har været som i et kornmøller med horisontale møllesten i etageadskillelserne. Ved overgangen til de nye rørmøller fra 1895 var den indretning ikke længere påkrævet, men nu gjorde den store bygningskrop anlægget fleksibelt over for nyindretninger, og bygningens omfang har på den måde reddet den fra nedrivning. Produktionsapparatets voksende dimensioner gjorde det imidlertid nødvendigt med en større udvidelse i 1958, der har fjernet nogle af den traditionelle etagebygningens karakteristika, men som samtidig gav anlægget en ny funktionelt begrundet udformning. Udvidelsen foregik efter tegninger fra den senere meget anerkendte arkitekt Jacob Blegvad – på linie med en lang række af Danias øvrige byggerier fra samme periode.

Det måske mest opsigtsvækkende resultat af museets undersøgelse var imidlertid, at hovedparten af bygningsmassen til det første roterovnsanlæg fra 1902 stadig står på det sydlige fabriksområde. Ud over kedelhuset og turbinehuset er 25 meter af den oprindeligt 50 meter lange roterovnschal nemlig bevaret, og i forlængelse af den ligger stadig en etagebygning, der blev opført til at rumme ovnsens køleapparat, dvs. en roterende

Udvidelsen af Danias cementmøller i 1958 blev, som mange andre af Danias bygninger, gennemført efter tegninger fra arkitekterne Torben Poulsen og Jacob Blegvad.

Verdens ældste bevarede roterovns hus, opført samtidigt med de første roterovne i England og Tyskland og designet til de produktionsmetoder, der revolutionerede verdens cementindustri.

jerntromle, hvor de glohede cementklinker kunne afkøles inden transporten til cementmølleriet. Bygningsudformningerne fortæller om produktionsprocessens forløb. Det bevarede ovnhalsafsnit indeholdt brænderstanden for ovnen, der løb frit i hallen, hvor den var placeret på høje fundamenter, således at de varme klinker kunne falde direkte ud fra ovnen på kølerhusets 2. etage og derfra passere ned gennem etageadskillelsen til den roterende køletromle i stueetagen.

Roterovnsanlægget var fabrikkens kerne, og med anlæggelsen i 1902 – kun tre år efter Aalborg Portlands montering af Europas første roterovn – har det været blandt de første eksempler på idriftsættelsen af den nye teknologi på verdensplan. England fik f.eks. sin første roterovn så sent som i 1901. Af Aalborg Portlands ovnafdeling fra 1899 er der kun bevaret enkelte murforløb, og Danias roterovns hus er derfor med stor sandsynlighed verdens ældst bevarede. I sammenhæng med kedel- og maskinhusene og den bevarede skaktovn finder vi altså på Dania en helhed, der på enestående vis repræsenterer cementindustriens teknologiske udvikling.